

Актуальні проблеми українсько-ізраїльських наукових студій

Ганна СКРИПНИК

Висвітлення українсько-єврейських взаємин є актуальною проблемою української пострадянської історіографії, оскільки за радянського періоду ця тематика була табуована, і дослідження з цього питання почали з'являтися лише протягом останніх років.

Однією з найраніших робіт з іудаїки в Україні, що вводила до наукового обігу ґрунтовну джерельну базу та подавала своєрідний монографічний опис українського єврейства (в його підприємницько-торговому, приватно-родинному, громадському, релігійному та мовно-культурному житті), була підготовлена П. Чубинським праця "Євреї Юго-Западного краю"¹, що постала внаслідок етнографічно-статистичного експедиційного обстеження українських сіл та містечок. Не втратили своєї актуальності і праці інших дослідників XIX – початку XX ст. (М. Костомарова, А. Гаркаві, В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Малишевського, І. Житецького, С. Єфремова)², в яких ідеться як про історію єврейської громади в Україні, так і про непрості українсько-єврейські взаємини та особливості співжиття українських євреїв з етнічною більшістю – українцями.

Важливим джерелом для вивчення українсько-єврейських міжетнічних взаємин є літературна спадщина Т. Шевченка. Звертання до єврейської тематики ("Марія", "Давидові псалми") та зображення особливостей життя і побуту євреїв у поезіях та прозі Т. Шевченка, його переспіви біблійних сюжетів та їх використання засвідчують добру обізнаність і належне поцінування поетом давньої культурно-історичної традиції євреїв³. Світоглядний демократизм і гуманізм Т. Шевченка віддзеркалено в його лаконічному висловлюванні про те, що до людини, яка в біді та скруті, необхідно ставитись як до брата, незалежно від її віросповідання⁴. Лояльне, людяне ставлення до єврейства Т. Шевченко задекларував і своїм протестним виступом (разом з М. Костомаровим, Марко Вовчок та П. Кулішем) проти антисемітських статей у петербурзькому журналі "Иллюстрация".

Водночас, інтерпретуючи фольклорні та історичні версії подій і досвіду співжиття українців і євреїв, Т. Шевченко певною мірою поділяє традиційно усталену версію ролі євреїв в українському житті: євреї-орендарі – вірні виконавці волі й посередники ворогів українства – польської шляхти. Загалом Шевченкове трактування єврейства вписується в загальну канву стереотипного зображення "чужих", історично ворожих сусідів – росіян, поляків, турків. Їхні образи в його творчості узгоджуються з існуючими фольклорними образами і мотивами – це образи кривдників, призвідців народної неволі й біди. Художня інтерпретація Т. Шевченком українсько-єврейських взаємин ілюструє помічену сучасними дослідниками неспівмірність української та єврейської моделей виживання на підневільних українських землях⁵. Життя в розсіянні орієнтувало євреїв на служіння найсильнішій етносоціальній групі, отже, в умовах підневільної України – полякам та росіянам проти українців та української національної справи. Це не могло не сформувати взаємної неприязні, що віддзеркалено в фольклорній традиції народів, а відтак – знайшло відображення у творчості поета ("Тайдамаки").

Особливості українсько-єврейського історичного співжиття, побуту, видів діяльності та характерології євреїв привернули увагу та знайшли належне відображення у творчості видатного поета й мислителя європейського рівня І. Франка ("Перехресні стежки", "Мойсей", "По-людськи" та ін.). Відома також його ґрунтовна наукова студія іудейської релігії у порівнянні з іншими давніми релігійними віровченнями ("Поема про сотворення світу"), яка фактично заклала компаративістичне релігієзнавство в Україні. І. Франко у своїх інтерпретаціях окресленої проблеми піднімається над часом і простором, критикуючи заземленість і мізерію привілейованих, але нікчемних вельмож – призвідців народного лиха, та декларуючи потребу порозуміння між народами на засадах людяності, об'єктивності й паритетності.

Важливими є в контексті вирішення національного питання в Російській імперії та на українських землях публіцистичні праці В. Жаботинського⁶. Ідеолог сіонізму мислив Україну як центральний пункт єврейської політики, розумів, що "українське питання є тією ключовою проблемою, яка найбільшою мірою визначить майбутнє Російської імперії, а отже, і долю євреїв на цьому терені"⁷. У його розвідках ідеться про долю світового єврейства, подаються оригінальні (на тлі єврейської політичної думки) підходи, узasadнені на безкомпромісній критиці єврейської панівної верстви, яка накидала загалу діаспорного єврейства "ненавиджену роллю знаряддя" підтримки домінуючих націй та уярмлення – гноблених⁸. Це стосується, зокрема, і з'ясування природи, причин і мотивації антисемітизму, що проявлявся не лише в Україні, а й був неодмінним складником атмосфери, "в якій живе єврейська діаспора в світі протягом мало не всієї своєї історії"⁹. Розкриваючи причини антисемітизму, який сформувався на тлі двотисячолітнього переслідування євреїв у більшості європейських країн, В. Жаботинський рішуче відкидає усталені погляди, за якими причину явища вбачали, з одного боку, у ворожості інших народів до євреїв, а з другого – у єврейському етноцентризмі та його важливій складовій – ідеї богообраності, культивування якої в єврейському середовищі породжувало особливі стосунки євреїв з не-євреями. За В. Жаботинським, найглибша наївність – покладати всю відповідальність "за вічну катастрофу" євреїв на окремих людей, народи або уряди, оскільки початкове джерело антисемітизму – це "саме явище вигнання, перебування на чужій, а не своїй землі, яке й породжує "... не людський, не особистий антисемітизм", а "антисемітизм обставин", властивий усякій спільноті в природі"¹⁰.

В. Жаботинський задекларував об'єктивний погляд на українсько-єврейські взаємини, піддав критиці численні спроби абсолютизувати український антисемітизм як вроджену рису нації, оскільки українсько-єврейське протистояння загорювалося у критичні "бездержавні" періоди історії українського народу, який боронив своє соціальне і національне буття від численних поневолювачів. Це ускладнювало його стосунки з тими етнічними групами, які підтримували російських чи польських поневолювачів. В. Жаботинський висловив віру в українсько-єврейське взаємопорозуміння, яке можливе не через взаємні претензії та звинувачення, а на засадах паритетності, прагматизму і взаємоповаги.

За радянських часів спеціальних досліджень з окресленої тематики з'являлося мало (як виняток слід згадати працю В. Тан-

Богораза¹¹ та збірник праць з історії євреїв в Україні за редактуванням Іллі Галанта¹²); деякі з них характеризувалися виразним публіцистично-ідеологічним забарвленням (Т. Кичко, "Тудаїзм без прикрас" (К., 1963); Ю. Іванов, "Обережно, сїонїзм" (К., 1969); А. Едельман "Современность и иудаизм" (Ужгород, 1970); Л. Беренштейн, "Критика ідеології сїонїзму – різновиду антикомунїзму" (К., 1971) та ін). Лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ столїття вийшла друком низка праць, в яких розкривалася історія міграції євреїв та виникнення єврейських громад на українських землях, особливості єврейського самоврядування, релігійних течій та сект, творення сїонїстської ідеології та соціал-демократичних єврейських партій, роль євреїв у промисловості, науці й культурі українських земель Російської та Австро-Угорської імперій¹³. Історіографічні питання дослідження українсько-єврейських взаємин тісно переплітаються з проблемами історії формування, чисельності, соціально-професійної та демографічної структури єврейської національної меншини в Україні та української діаспори в Ізраїлі. Протягом останніх десятиріч з'явилася чимало публікацій, в яких з погляду сучасності аналізується як історія виникнення та розвитку єврейських громад в Україні, так і подається етносоціологічний зріз окреслених проблем. З-поміж них виокремлюються розвідки О. Беренштейна, В. Наулка, О.Заремби. Так, О. Беренштейн порушує питання етнодемографічної історії українського єврейства, висвітлює в історичній ретроспективі політико-економічні фактори динаміки чисельності єврейської громади (від кількох десятків єврейських родин у містах України початку ХVІ столїття до 2,5 млн євреїв наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.). О. Беренштейн неординарно пояснює найвищий в Україні освітній (майже 50 %) та урбаністичний (99,2 %) рівні єврейської меншини в Україні на кінець 80-х – початок 90-х років тим, що освіта за радянських часів (за умов відсутності ринкових економічних відносин) була важливим елементом механізму соціальної адаптації в іноетнічному середовищі¹⁴. Автор намагається дати відповідь і на вразливі та гострополітичні реалії українського сьогодення, розкрити сутність єврейського чинника в загальнодержавному контексті України. Так, торкаючись проблеми "олігархізації" української економіки та "непропорційно великого єврейського представництва в кланово-олігархічних структурах", О. Беренштейн аналізує політико-економічні реалії доперевбудовного періоду й аргументовано демістифікує єврейський фактор сучасного політико-економічного життя України, пояснюючи сучасні етнічні характеристики олігархічних структур як похідне "від взаємодії багатьох чинників у ході еволюції соціальної структури радянського/пострадянського суспільства та його єврейської складової зокрема"¹⁵. Відтак етнічна структура феномену так званого "олігархізму" віддзеркалює етнічні характеристики найвищих ешелонів радянської номенклатури.

Грунтовний науковий аналіз імміграційних процесів та їхньої мотивації, динаміки чисельності євреїв України, її детермінованості демографічними та міграційними факторами подається у статті члена-кореспондента НАН України Всеволода Наулка, який зазначає, що протягом ХХ ст. чисельність і питома вага єврейського населення у кордонах сучасної України набагато зменшилася: за переписом 1989 р. в Україні нараховувалося 496 тис. євреїв (0,9 % усього населення республіки), а за даними всукраїнського перепису 2001 р. євреїв в Україні нараховувалося 103 тис. (0,2 % усього населення країни). Стаття містить глибокий аналіз соціально-професійної структури українського єврейства, узasadнений статистичними даними перепису населення 1989 р. Зокрема, єврейська меншина в Україні вирізнялася високими показниками зайнятості розумовою працею – 67,6 % (тоді як, наприклад, серед росіян України відсоток зайнятості розумовою працею становив 38,6, серед білорусів – 31,6, серед українців – 29,4)¹⁶, а також "соціально просунутою" позицією в українському суспільстві (єврейське представництво серед керівників-управлінців становило 10,02 %; а в інших соціально-престижних сферах економіки, культури та науки сягало 45,42 %). Відтак євреї мали об'єктивні передумови для забезпечення своїх запитів та самореалізації, тому-то причину високих еміграційних настроїв серед євреїв України автор вбачає не так в національних, як в соціально-економічних мотивах – у прагненні економічної стабільності та поліпшення якості життя¹⁷.

І. Дзюба є одним із сучасних дослідників, який підходить до висвітлення українсько-єврейських взаємин з усією об'єктивністю та відповідальністю, з належною аргументацією позиції кожної зі сторін, аналізує історію співжиття українців та євреїв в Україні в контексті ширшої європейської історії¹⁸. Предметом його прискіпливої уваги є, зокрема, праці з етнонаціональних питань відомого єврейського політичного діяча й публіциста В. Жаботинського та сучасних єврейських авторів. Основні положення націоналістичної концепції В.Жаботинського, на думку І. Дзюби, суголосні підходам Донцова: плекання національної гідності, здатність обстоювати себе на шляху до самореалізації в державі, принцип опертя на власні сили, ставка на молоді, культивування національної волі тощо¹⁹.

Торкаючись складних періодів українсько-єврейських взаємин, І. Дзюба вказує на побутування тенденційних оцінок цих явищ як у єврейському, так і в українському середовищі. Учений зазначає, що причина трагічних аспектів українсько-єврейських взаємин полягає не в нібито "природному антисемітизмі українців", а у складності життя українського етносу за підневільних умов і нерівної боротьби за національне та соціальне звільнення; що "вкрай жорстокі обставини тієї доби не могли не відбитись і на характері українсько-єврейських відносин"²⁰. До того ж, стратегія виживання євреїв у іноетнічному оточенні полягала в орієнтації на представників панівних народів, у випадку з підневільною Україною – на поляків та росіян. Відтак український простолод, доведений до відчаю жорстокістю окупаційних режимів, лихварським визиском, ототожнював євреїв із цими режимами й поширював на них ту ж стихійну силу протесту, що й на інших поневолевачів. Не виправдовуючи погроми як засіб національно-визвольних змагань, І. Дзюба зазначає, що жорстока правда тієї доби полягає в тому, що нелюдські знущання щодо українців з боку турецько-татарських, польських та російських завойовників і їхніх союзників породжували таку саму жорстокість серед частини українців, які стихійно боронили як могли своє природне право гідно жити на рідній землі²¹. Із цього ж приводу Я. Грицак слушно зауважує: "Міжнаціональні відносини у минулому були далекими від ідилії і нерідко являли собою довгий ланцюг обопільних насильств і злочинів, коли вчорашня "жертва" жорстоко мстилася своєму насильнику"²².

І. Дзюба також заперечує песимістичний підхід щодо можливості згармонізувати "єврейське буття у неєврейському

оточенні", на думку adeptів якого "справжня цивілізація, тобто прагнення до самостійного національного життя різних народів, "є ґрунтом, на якому зростає антисемітизм"²³. І. Дзюба формулює єдино прийнятний у контексті сьогодення "реалістичний підхід до справи міжнародного замирення, надто у випадках задавнених історичних прорахунків: жоден народ не повинен чогось вимагати від другого..."²⁴.

Задекларована В. Жаботинським традиція об'єктивного аналізу українсько-єврейських взаємин знайшла свій подальший розвиток у працях інших єврейських авторів (М. Феллера²⁵, І. Клейнера, Є. Грінгуза та ін.). Так Є. Грінгуз у працях "Рівні критерії" та "Читаючи Дубнова" спростовує покладання відповідальності за погроми лише на український народ і застерігає неадекватне ставлення частини єврейства до української справи: "Небажання зрозуміти, чим живе народ, який сидить, між іншим, на своїй землі, ... приводило і може привести до небажаних наслідків"²⁶.

Як серед українських, так і серед єврейських авторів зустрічається ще чимало таких, які намагаються однобічно й упереджено трактувати історію українсько-єврейського співжиття, що сприяє утвердженню негативних застарілих стереотипів і ускладнює цивілізовані стосунки між народами. Свідченням цього є спостереження Л. Фіалкової про те, що українська мова «в Ізраїлі розглядається як локальна "і, що найгірше, як мова "антисемітська", прихильність до якої нібито несумісна з добрим ставленням до Ізраїлю"²⁷. Подібні побутові негативізми й стереотипи трапляються і в українській публіцистиці, за якими, до прикладу, провина за голодомор в Україні та за сучасне зубожіння українського суспільства покладається на єврейську спільноту тільки на тій підставі, що у структурах більшовицької влади 20-х – 30-х років ХХ ст. та в сучасних олігархічних кланах України непропорційно високий відсоток становили і становлять євреї. Годі й казати, що неможе використовувати давні історичні події для маркування сучасних реалій, що принцип колективної відповідальності народів за дії корумпованих чи кримінальних їхніх представників не може бути прийнятним у цивілізованих суспільствах, а тим більше не може слугувати засадою міждержавного діалогу.

Дослідження сучасних українсько-ізраїльських культурних взаємин є на сьогодні порівняно новою сферою зацікавлень українських етнологів та фольклористів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, адже саме нині культурне та наукове співробітництво має ознаки справжньої відкритості та зміни стереотипів. Співпраця між українськими та ізраїльськими науковцями відбувається як через безпосередні міжособистісні контакти науковців, так і по лінії Міжнародної асоціації українців. Упродовж останніх років українські науковці взяли участь у міжнародних наукових конференціях, організованих університетами Хайфи та Єрусалима (академік В. Наулко, професор Л. Вахніна), а вчені Ізраїлю стали постійними учасниками міжнародних конгресів МАУ та РАУ. В Україні з'явилася низка публікацій етнологів та фольклористів, ідеться, зокрема, про публікаційні матеріали В. Наулка²⁸, а також праці С. Сегеди, О. Курочкіна, Г. Бондаренко, Л. Вахніної, Л. Мушкетик²⁹. З'являються також дослідження українсько-єврейських взаємин і в Ізраїлі завдяки науковій діяльності вихідців з України. Так, у своїх публікаціях Л. Фіалкова (нині – старший науковий співробітник відділення фольклору при кафедрі івритської літератури та порівняльного літературознавства Хайфського університету, фахівець зі слов'янського та емігрантського фольклору), якій належить особлива заслуга у підготовці цього спецвипуску НТЕ, звертається до проблеми дослідження як російських, так і українських емігрантів в Ізраїлі. Нею опублікована у співавторстві з М. Єленевською праця "Русская улица в еврейской стране / Исследование фольклора эмигрантов 1990-х годов в Израиле", яка присвячена проблемам облаштування в новій країні євреїв з колишнього СРСР. Дослідження органічно пов'язане з фольклористикою, антропологією, лінгвістикою, соціальною психологією, політичними науками та географією. Л. Фіалкова неодноразово вказувала на важливість спільних українсько-єврейських наукових студій і видань. В Україні отримали позитивний резонанс публікації Л. Фіалкової в журналі "Народна творчість та етнографія"³⁰. Новим словом у науковому висвітленні українсько-єврейських взаємин стала праця дослідниці "Коли гори сходяться", яка розкриває образ Єрусалима в українському фольклорі, репрезентує фольклор з України в Ізраїлі (йдеться про образ Олекси Довбуша в єврейській культурі, про есхатологічні легенди та "фольклор катастроф" чи "чорнобильський фольклор"³¹). Особливий інтерес для українського читача становить розділ праці, присвячений формуванню української діаспори в Ізраїлі, в якому йдеться про мовну політику та мовленнєву практику іммігрантів з України. Вихідці з України в Ізраїлі становлять близько 32% від усіх іммігрантів 1990-х років (тобто близько 300 тис.). Процеси ідентифікації іммігрантських спільнот в Ізраїлі жорстко детерміновані мовною політикою держави, наріжним каменем якої "стало відродження іврити як мови побутового спілкування"³². Іврит, який майже 2 тис. років був мертвою мовою, нині директивами держави витіснив у побутовому житті інші узвичаєні мови: ідиш (мову європейських євреїв ашкеназі), ладіно (мову сефардів в Іспанії, Греції, Туреччині), іудейсько-арабську (мову євреїв в арабських країнах), іудейсько-перську (мову євреїв в Ірані та деяких регіонах колишнього СРСР), а також інші мови країн, де перебували євреї до переселення. "Сьогодні в Ізраїлі є дві державні мови, іврит та арабська, фактичний статус яких непропорційний"³³, оскільки статус арабської, за слушним спостереженням дослідниці, "нижчий за статус мов деяких союзних республік у колишньому СРСР порівняно з мовою міжнародного спілкування, тобто російською"³⁴. Що ж до україномовних емігрантів, то вони, як зауважує Л. Фіалкова, "опинились у ще важчому становищі, по-перше, як меншина в івритомовній країні і, по-друге, як меншина серед групи емігрантів з колишнього СРСР"³⁵.

У числі часопису вміщено короткий нарис Л. Фіалкової про розвиток ізраїльської етнології. В історичній ретроспективі дослідниці висвітлює становлення та розвиток фольклористики та етнології в Ізраїлі, акцентує роль провідних фахівців у цій царині знання (Йом-Това Левінського, Дова Садана, Дова Ноя, Еліезера Бен-Рафаеля, Бернарда Спольського, Марії Єленевської та ін.), лаконічно окреслює зв'язки між українською та ізраїльською етнологією та фольклористикою.

Розвідки, вміщені в даному номері "Народної творчості та етнографії", зачіпають як актуальні теоретичні проблеми етнологічної науки, так і прикладні питання соціальної практики, етнопедagogіки, функціонування етнічних мов та культури

етнічних меншин у сучасному ізраїльському суспільстві. Зокрема, стаття професора кафедри соціології Тель-Авівського університету, Е. Бен-Рафаеля висвітлює питання сутності націоналізму, його зв'язку з релігійними практиками; перетворення релігійних цінностей юдаїзму на складники національної ідентичності. Автор розкриває роль релігійного чинника в моделюванні єврейської ідентичності, "оскільки зв'язок між релігією та народом завжди був первісним кодом юдаїзму"³⁶. Е. Бен-Рафаель аналізує різні типи єврейської ідентичності, торкається проблеми її трансформації, зауважуючи, що різновид єврейської колективної ідентичності, який постав на засадах етноцентризму, на викладених у Торі та Талмуді принципах богообраності народу, доречно назвати "кастовим", оскільки він "складається із соціальних практик, що поєднують дискурс і діяльність на основі релігійної легітимності" через концепцію "чистоти"³⁷.

У контексті формування секуляризованої частини ізраїльського суспільства і спроб часткової модернізації релігійних настанов і десіонізації держави виникають певні суперечності між прихильниками демократичного підпорядкування релігійних символів суспільним цінностям та ультраортодоксальними адептами юдаїзму. Домінантними в діяльності сіоністів – представників націоналістично-релігійного табору – сповідування політичного месіанства, визнання унікальності євреїв як спільноти, пов'язаної з територією, Землею обітованою.

Мовні чинники національної ідентичності, проблеми зв'язку мовних практик із національним питанням, успіхи та недоліки мовної політики держави Ізраїль висвітлюються у статті відомого фахівця з прикладної та педагогічної лінгвістики Б. Спольського. Автор розкриває історію ревіталізації іврити як фактично мертвої в минулому мови, яку вдалося перетворити не лише на офіційну мову держави, а й на розмовну мову, забезпечити її функціонування як рідної. Хоча серед важливих чинників, що сприяли розбудові іврити як офіційної мови, були політичні націоналістичні партії, а також міжнародні сіоністські організації, гуманітарна інтелігенція, визначальну роль у мовно-ревіталізаційній практиці, як підкреслює автор, відіграла держава. Б. Спольський зазначає, що політична реальність, перманентні арабо-ізраїльські війни, ідеологія мовної гегемонії негативно позначилися на розвитку арабської мови в державі, а також звели нанівець зусилля щодо збереження російської мови.

Матеріали даного спецвипуску містять також аналіз та огляд становища етнічних груп в Ізраїлі. Так, стаття доктора філософії Шарон Галеві розкриває складну етнічну структуру сучасного ізраїльського суспільства, оскільки об'єднувальною для діаспорних груп – вихідців з різних країн "з відмінними обрядами, мовами, одягом та звичаями" – є лише релігія. Відтак формування новітньої нації на основі етнічного розмаїття діаспори виявилось складною політичною проблемою. На прикладі етнічної спільноти Бней Ізраель – вихідців з Індії – Шарон Галеві намагається дати відповідь на питання про адекватність застосованих державою механізмів суспільної консолідації, про економічні статуси різних етнічних груп в Ізраїлі. Автор розкриває складні процеси адаптації етнічної меншини мізрахі до ізраїльського суспільства, позаяк представники її почуваються дещо меншшартованими на тлі домінуючої єврейської більшості. На відміну від домінуючої нормативної групи ашкеназі, тобто групи європейських євреїв, які вважаються моделлю народу Ізраїлю, мізрахі є маркованою групою, що об'єднує слабких, бідних, без певного освітньо-професійного рівня людей і єврейскість яких ставиться під сумнів домінуючим соціумом. Їхній особливий статус детерміновано не лише внутрішньоідентифікаційними процесами, а й зовнішніми факторами, пов'язаними з характерними антропологічними та мовними особливостями індійських та ефіопських євреїв, а також певними дискримінаційними тенденціями (наприклад – перешкоди в укладанні шлюбів з євреями з інших груп). Залучений автором фактологічний матеріал про етнічні групи Ізраїлю дозволив їй зробити висновок, що етнічну ідентичність детермінують конкретні соціоекономічні практики та перебіг історичного життя.

Проблему багатокультурності сучасного Ізраїлю та особливості функціонування фольклорних текстів субетнічних груп євреїв-сефардів, вихідців з Іспанії, розкриває у своїй статті професор кафедри вивчення сефардської культури Тамар Александер на прикладі єврейсько-іспанських паремій на позначення календарних свят. Нею зібрано 24 тис. паремій, з яких близько 300 належить до календарних – до святкового циклу Пуриму, Шабата та свята Естер.

До інших жанрових підвидів прозового фольклору, які знайшли своє висвітлення у репрезентованому числі часопису, належать поговорі, плітки, чутки, особливості функціонування яких розкриває стаття професора Алізи Шенгар. У ній йдеться про вплив цих фольклорних текстів на морально-етичну поведінку жителів кібуців, які створили складну мережу соціальних відносин, де суспільна думка постає як неформальний механізм соціального контролю, оцінки й керування. Важливим засобом цієї суспільної регламентації поведінки кібуцників є гумористичні чутки та плітки, що передаються усно серед членів кібуцу.

Сміхова культура емігрантів, гумор є важливим чинником у подоланні психологічного та соціального стресів, які переживають вихідці-емігранти з різних країн, переїхавши до Ізраїлю. Відтак ними створюються власні засоби масової інформації, теле- та радіоканали, які покликані сприяти успішній адаптації емігрантів. Вихідці з колишнього СРСР сформували в Ізраїлі мережу власних ЗМІ – основні ретранслятори домінуючого в їхньому середовищі білінгвізму. Марія Єленевська, доцент кафедри гуманітарних наук Техніону, у представленій у спецвипуску статті розглядає сміхову культуру євреїв – вихідців з Росії, аналізує основні видання, жанрові та мовні особливості гумору, а також двомовний гумор – російською мовою та івритом.

Стаття професора Ольги Гольдберг-Мулькевич присвячена традиційній матеріальній культурі. У ній розглядаються в порівняльному плані ремісничі вироби та орнаментика євреїв і поляків, культури яких співіснували протягом тривалого часу попри значну взаємну ізоляцію і відмінність. Проте навіть за умови відвертого дистанціювання та ізоляції в процесі тривалого історичного співжиття двох народів відбулися взаємопроникнення та трансформація певних елементів цих культур як у сфері звичаїв, так і в ремісничій творчості містечок і сіл.

У даному часописі йдеться також і про елементи духовної культури, зокрема розвідка доктора філософії Нілі Ар'є-

Сапір, фахівця зі свят і обрядів Ізраїлю, репрезентує свято Пуриму та Тель-Авівський карнавал. У статті розкривається історія започаткування Пуриму в Тель-Авіві, наводяться численні спогади про нього інформаторів, описуються вуличні карнавальні події тощо. На відміну від інших релігійно-національних свят ізраїльтян, Пурим не належить до цього циклу свят, оскільки представляє насамперед діаспору. Ініціаторами його відновлення стали жителі Тель-Авіва, які задекларували прагнення колишніх вигнанців до творення незалежної єврейської спільноти.

У статті Орні Блюмен, доктора філософії Хайфського університету, йдеться про особливості родинного виховання в середовищі ортодоксальних євреїв, розкривається (з огляду на спосіб життя спільноти та поважне місце релігійних обрядодій у житті батьків) становище старших дітей та їхні трудові обов'язки. Автор вказує на кодифіковану релігійними канонами традицію диференційованого підходу до характеру та міжстатевого розподілу обов'язків між підлітками, на яких покладається значна частина домашніх робіт.

Гендерні проблеми євреїв – вихідців із Курдистану – порушує Хая Гавіш (доктор філософії), яка на прикладі оповідей жінок розкриває зміни їхнього статусу, відмову від утрадиційної пасивності та посилення участі в соціальному житті.

Складні політичні та економічні стосунки між євреями та місцевими арабами, що відбиваються в перманентних ізраїльсько-палестинських військових конфліктах, також знаходять відображення у представлених у часописі розвідках. Зокрема, Галіт Хазан-Рокем (професор Єврейського університету в Єрусалимі) ілюструє характер цих міжетнічних взаємин на прикладі підготовки до спільного ізраїльсько-арабського проекту – влаштування Смітсонівської виставки в Америці. Хоча проект не вдалося зреалізувати, проте час підтвердив, що через пізнання історії та культури кожної етнічної спільноти можна надати більшій ефективності миротворчим процесам. Авторка підсумовує, що довготривале військове протистояння не принесло жодних позитивних зрушень, і "примара розділеного міста минулого перетворює саме місто на його власний кошмар...", що стоїть над безоднею"³⁸.

Арабо-єврейським стосункам та їхньому відображенню у фольклорних жанрах присвятила своє дослідження професор Хая Бар-Іцхак, предметом наукового аналізу якої стали легенди про непрості історії адаптації перших поселенців, а також протидію місцевої арабської людності захопленню земель. На тлі цих соціоекономічних та етнічних конфліктів поставали етіологічні легенди, в яких об'єкти природного середовища набували позитивного або негативного значення для кібуцників. Легенди про юуби (фінікові пальми), які побутують у кібуці Генносар, символізують протистояння двох спільнот – єврейської та арабської, а юуба постає засобом комунікації між двома різними світами.

Спеціальний випуск часопису частково репрезентує і арабську культуру. Так, мусульманському весіллю на території країни присвячена стаття доктора філософії Аелет Еттінгер. Дослідниця виокремлює три способи справляння весільної обрядодії у місцевих арабів: традиційний, сучасний та релігійний, описавши перебіг весільної церемонії, представивши фольклорні тексти та подавши цікаві ілюстрації.

Редколегія (НТЕ) висловлює вдячність пані Ларисі Фіалковій та авторам представлених у часописі статей за їхній внесок у створення цього числа журналу, а також науковим координаторам Лесі Вахніній та Лесі Мушкетик. Друкуючи цей спецвипуск часопису, редакція сподівається, що він стане кроком до подальшого порозуміння між нашими народами і зближення критеріїв наукової інтерпретації українсько-єврейських взаємин.

Література

¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – СПб. – 1872. – Т. 7. Ч. 1. – С. 10–211; Ч. 2. – С. 321–337.
² Костомаров М. Иудеям // Основа. – 1862. – січ.; Гіржаві А. Об языке евреев, живших в древнее время на Руси. – СПб., 1865; Антонович В. Исследование о городах Юго-Западной России по актам 1432–1798. – К., 1870; Драгоманов М. Евреи и поляки в Юго-Западном крае // Вестник Европы. – 1875. – Т. 4; Малишевский И. Евреи в Южной Руси и в Киеве в X–XII веках. – К., 1878; Житетский И. Евреи в Южной Руси // Киев. старина. – 1901. – № 1; Сфремов С. Справа євреїв на Україні. – К., 1909.
³ Див. про це: Грабова Г. До історії української літератури. – К., 1997. – С. 245; Хонігсман Я.С., Найман А. Я. Евреи Украины (краткий очерк истории). К., 1992. – Ч. 1. – С. 145.
⁴ Вязовський Г. А. и др. Т. Г. Шевченко. Биография. – К., 1960. – С. 130.
⁵ Фіалкова Л. Українсько-єврейські взаємини: історична міфологія, яка перемагає інтелектуалів // Дух і Літера. – К., 1998. – № 3–4. – С. 138.
⁶ Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання – К., 1983.
⁷ Див.: Клейнер І. Вступна стаття // Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання – К., 1983.
⁸ Дзюба І. З орліною печалю на чолі / Між культурою і політикою. – К., 1998. – С. 102.
⁹ Там само. – С. 103.
¹⁰ Там само. – С. 107.

¹¹ Там-Богораз В. Еврейское местечко в революции. – М.; Ленинград, 1926.
¹² Збірник праць жидівської історико-археологічної комісії. – К., 1928.
¹³ Хонігсман Я. С., Найман А. Я. Знач. праця; Горовский Ф. Я. и др. Евреи Украины. – К., 1995. – Ч. 2.; Беренштейн О. Б. Демографічні аспекти життєдіяльності євреїв України 20–30 рр. XX ст. // Наук. Зап. Ін-ту політ. і етнонаціон. досліджень НАН України. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 10–17; Зисельц І. Еврейская община на Украине // Егупец. – К., 1998. – № 4. – С. 203–210; Малишевська О. Імміграція до США: сучасний стан і проблеми // Проблеми міграції. – 2000. – Т. 5. – № 1(12). – С. 3–13; Шульга М. та ін. Еміграція євреїв у контексті загальної міграційної ситуації в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 64–89; Наулко В. І. Євреї в контексті сучасних етнічних процесів в Україні // Людина і політика. – 2003. – № 3. – С. 3–12.
¹⁴ Беренштейн О. Євреї в Україні // Етнонаціональні процеси в Україні. Історія та сучасність – К., 2001 – С. 264–267.
¹⁵ Там само. – С. 270.
¹⁶ Наулко В. І. Знач. праця. – С. 8; див. також: Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998. – С. 114.
¹⁷ Наулко В. І. Знач. праця. – С. 5, 7, 8.
¹⁸ Дзюба І. Між культурою і політикою – К., 1998.
¹⁹ Там само. – С. 112.

²⁰ Там само. – С. 116.
²¹ Там само. – С. 115.
²² Грицак Я. Нарис історії України. – К., 1996. – С. 9.
²³ Дзюба І. Знач. праця. – С. 104.
²⁴ Там само. – С. 107.
²⁵ Феллера М. Пошуки, роздуми і спогади єврея... – Дрогобич, 1994.
²⁶ Дзюба І. Між культурою і політикою // Взаємодія двох культур і стереотипи її реценції. – К., 1998. – С. 120.
²⁷ Там само.
²⁸ Наулко В. І. Знач. праця. – С. 2–12.
²⁹ Під одним небом. Фольклор етносів України. – К., 1996.
³⁰ Дослідження українського фольклору в Ізраїлі // НТЕ. – 1999. – № 2–3; Українська діаспора в Ізраїлі // Там само. – 2005. – № 2.
³¹ Фіалкова Л. Коли гори сходяться: Нариси українсько-ізраїльських фольклорних взаємин. – К., 2007. – С. 77.
³² Там само. – С. 108.
³³ Там само. – С. 109.
³⁴ Там само.
³⁵ Там само. – С. 111.
³⁶ Див. статтю у цьому часописі: Бен-Рафаель Е. – С. 15.
³⁷ Там само. – С. 15.
³⁸ Див. статтю у цьому часописі: Галіт Хазан-Рокем. – С. 49.